

9. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. – К., жовт. 1995 р.
10. Програма діяльності Кабінету Міністрів України: схвалена Постановою Верховної Ради України від 15 жовт. 1996 р. №412.
11. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту". – К., 2000.
12. Програма діяльності Кабінету Міністрів України "Послідовність. Ефективність. Відповідальність". Схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 берез. 2004 р. №1602–VI.
13. *Саблук П.Т.* Національна доктрина продовольчої безпеки / П.Т. Саблук, Г.М. Калетнік, С.М. Кваша та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3–11.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2014 р.

*

УДК 338.439.5(477)

*О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»*

Агропродовольчий розвиток України в контексті глобальних викликів

Постановка проблеми. Останнє десятиліття розвиток світового сільського господарства відбувався у достатньо складних умовах зростання цін на нафту, сировинні товари, загострення загроз продовольчій безпеці та спричинених цим торговельних обмежень, а з 2008 року – економічної кризи й рецесії, які ще донині не подолані. Сільське господарство вкотре продемонструвало високий ступінь економічної стійкості та здатності до відновлення, що, передусім, проявилось у збереженні загалом позитивної динаміки виробництва, незважаючи на деяке зниження темпів зростання попиту в період загострення світової економічної кризи. Суттєвим чинником підтримання аграрного розвитку було пікове зростання агропродовольчих цін у період продовольчої кризи 2007-2008 років, зумовленої стрімким скороченням світових запасів зерна й олійного

насіння внаслідок неврожаїв цих культур і зростання обсягів виробництва біопалива з них, підвищенням цін на енергоносії, добрива, зниженням курсу долара, введенням експортних обмежень, спекуляціями на товарно-сировинних ринках.

Період цінового підйому на продовольчому ринку, а також нестабільність фінансових ринків у період економічної кризи зумовили різке підвищення заінтересованості торговельно-промислового капіталу у вкладеннях в аграрний сектор, який, як зазначалося, демонстрував достатньо стійке нарощування виробництва. Однак нині експерти погоджуються, що найближчим часом у світі варто очікувати уповільнення зростання обсягів сільськогосподарського виробництва й посилення впливу капіталу з цієї сфери [9]. Сільгоспвиробництво при цьому безсумнівно залишатиметься одним із найважливіших елементів національних соціально-економічних систем, виконуючи завдання

© О.В. Шубравська, 2014

забезпечення продовольчої безпеки та роль стабілізатора економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оцінки впливу глобальних процесів на розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва та продовольчого ринку присвячено чимало наукових досліджень, зокрема, В.І. Власова [2], С.М. Кваші [3], Т.О. Осташко [4], О.М. Шпичака [1] й інших учених. Водночас посилення залучення аграрного сектору України в глобальне економічне середовище та мінливість останнього зумовлюють необхідність здійснення постійного моніторингу розвитку ситуації на світовому продовольчому ринку з метою оцінювання можливих наслідків для функціонування відповідного вітчизняного виробництва і ринку.

Мета статті – обґрунтування на основі аналізу динаміки світових процесів перспектив пришвидшення розвитку вітчизняного аграрного сектору й найактуальніших завдань держави у сфері регулювання агропромисловості.

Виклад основних результатів дослідження. Поточний етап агропродовольчого розвитку характеризується нестабільністю кон'юнктури світового ринку. Різкі цінові коливання є небезпечними як з огляду на необхідність підтримання життєздатності фермерських господарств (низькі ціни), так і забезпечення продовольчої безпеки (високі ціни). В умовах значної цінової волатильності зростає невпевненість інвесторів та виробників щодо доцільних напрямів розвитку виробництва. Світові ціни впливають на внутрішні ціни різних країн по-різному, залежно від рівня інтеграції національного ринку. Частково нівелювати такий вплив урядам вдається заходами митного регулювання, підтримки внутрішніх цін і розвитку інфраструктури ринку.

Після піку продовольчих цін у 2011 році, коли їх індекс зріс на 14% порівняно з найвищим його значенням у 2008 році, триває в цілому знижувальна цінова динаміка з окремими періодами незначних підвищувальних коливань [7]. Найвище коливання на фоні загального зниження протягом 2008-2013 років демонстрували ціни на ринках цукру (35%), олій та жирів (33%), зерна

(27%). Натомість ціни на м'ясу і молочну продукцію хоча й коливалися, але в цілому відчутно зросли – відповідно на 15 та 10%.

Провідні світові експерти агропродовольчого ринку підтверджують свої попередні прогнози щодо збільшення частки країн, що розвиваються, у глобальному продовольчому виробництві й експорті на фоні загального уповільнення зростання сільгоспвиробництва в 2013-2022 роках (до 1,5% проти 2,1% в попередньому десятилітті) внаслідок підвищення виробничих витрат, обмеженості ресурсів, у т.ч. природних, екологічного навантаження [9]. Це, на думку аналітиків, доводить про необхідність нарощування капіталовкладень в інноваційні системи сільгоспвиробництва.

Водночас очікується збільшення світового продовольчого попиту, що разом із відносно низьким рівнем запасів і розширенням непродовольчого споживання сільськогосподарської сировини призведе до збереження довгострокової тенденції зростання цін на агропродовольчому ринку. Однак передбачається, що середні реальні ціни в наступному десятилітті мають бути нижчими пікових значень, відзначених останніми роками. Найбільшою мірою підвищення цін буде характерним для ринку м'яса (що стимулюватиме нарощування обсягів відповідного виробництва й експорту), тоді як на ринках рослинницької продукції в короткостроковій перспективі очікується погіршення кон'юнктури у зв'язку зі зростанням виробництва.

Передбачається, що світове виробництво зернових зростатиме із середньорічним темпом лише близько 1% (проти 2,5% останніми роками), а олійних культур і рослинних олій – приблизно 2% (проти понад 5%). Споживання має зрости щодо таких продуктів, як м'ясо птиці, цукор, рослинна олія, а також окремих видів молочної продукції.

Очікуване збільшення присутності ряду країн, що розвиваються, на світових продовольчих ринках відбуватиметься в результаті розширення інвестування й використання конкурентних переваг національних аграрних секторів. Серед таких країн поряд із Бразилією, Парагваєм, Російською Федерацією і Таїландом називається також Україна

(причому не лише у зв'язку з уже добре освоєними нею ринками рослинницької продукції, але, як передбачається, ринком молочної продукції). За прогнозом експертів ФАО та ОЕСР до 2021 року експорт зернових з України може сягнути 35 млн т, у т.ч. пшениці – збільшитися до 14 млн т (на 60%), а кукурудзи – до 19 млн т [5].

Серед основних невизначеностей подальшого світового агропродовольчого розвитку, які зумовлюватимуть виникнення загроз глобальної продовольчої безпеки, аналітиками ОЕСР і ФАО названі масштаби виробництва, ціни на ресурси виробництва (насамперед, на енергію¹), коливання сільськогосподарських цін, рівень запасів, нарощування виробництва біопалива², обмеження торгівлі, зміни доходів споживачів й інших чинників макрорівня. Незважаючи на зниження в короткостроковій перспективі ризиків високої волатильності сільськогосподарських цін, будь-який непередбачуваний спад виробництва, особливо в основних країнах-експортерах, здатний швидко змінити ситуацію і призвести до подальших сплесків високої волатильності та стрімкого зростання цін. Так, масштабна посуха, подібна до тієї, що спостерігалася у 2012 році в США і країнах СНД, у поєднанні з низькими запасами може збільшити ціни на продукцію рослинництва на 15-40%.

Через сильну залежність сільськогосподарського виробництва від впливу все більше непередбачуваних природно-кліматичних чинників, а також його особливої ролі в процесі забезпечення глобальної й національної продовольчої безпеки очевидними є відсутність самодостатності такого виробництва та обмеженість можливостей саморегулювання відповідного ринку, а отже – необхідність надання галузі державної підтримки. Рівень її помітно різниться як у

¹ Згідно з останнім середньостроковим прогнозом номінальні ціни на сиру нафту продовжуватимуть зростати найближчими роками із середньорічними темпами близько 3%, що в поєднанні зі знеціненням долара США підтримуватиме виражені в цій валюті ціни на сільськогосподарські сировинні товари (див. [8]).

² Очікується, що до 2022 р. виробництво біопалива зросте майже на 70%, на що використовуватиметься 28% загальносвітової цукрової тростини, 15% рослинних олій і 12% кормового зерна.

розрізі окремих країн, так і пріоритетних напрямів. При цьому відзначається тенденція певного зменшення масштабів такої підтримки, передусім, прямого фінансування виробників. Так, у США пряма підтримка фермерів (відношення суми бюджетних трансферів аграріям до вартості сільгосп-продукції) знизилася з 26% у 1999 році до 7% у 2012-му, в ЄС – із 38 до 19% [6]. Для країн Південної півкулі (Австралії, Бразилії, Чилі, Нової Зеландії та ПАР) характерний низький і стабільний рівень підтримки, який у середньому в 2010-2012 роках становив 4%. Менш очевидною визнана тенденція до зміни рівня підтримки в Казахстані, Росії й Україні, де він у 1995-1997 роках у середньому дорівнював 11%, а в 2010-2012-х – 12% за сильних коливань протягом зазначеного періоду.

Глобальною тенденцією останніх років є переорієнтація з прямої підтримки цін агро-виробників, масштабних інтервенцій на аграрному ринку, вагомого експортного субсидування, жорсткого протекціонізму – на підтримку доходів фермерів, розвиток сільських територій і впровадження агроновацій. Так, практично в усіх країнах стало зростає бюджетне фінансування загальних послуг у сільському господарстві, до яких ОЕСР відносить аграрні наукові дослідження, освіти, заходи з контролю над безпечністю продовольчих ресурсів, розвиток інфраструктури села й аграрного ринку (доріг, водопостачання, телефонізації, додаткових потужностей зі зберігання продукції і т.д.), підтримку маркетингу (особливо просування національної продукції на міжнародні ринки, надання гарантій за експортними кредитами й т. ін.) тощо.

Відзначається також посилення впливу ринкових чинників на розвиток сільськогосподарського виробництва. Для країн, що розвиваються, це повинно відкрити додаткові можливості на багатьох світових продовольчих ринках і послужити стимулом для подальшого нарощування їх агропродовольчого виробництва й експорту.

Однією з помітних тенденцій сучасного етапу світового економічного розвитку є активізація інтеграційних процесів та посилення ролі міжнародних організацій (ФАО,

СОТ, ОЕСР й ін.), що суттєво впливає також на розширення світової агропродовольчої торгівлі, створення глобальних продовольчих резервів тощо. Посилення процесів інтеграції на світовому та регіональних продовольчих ринках визнається одним із дієвих засобів протидії світовій економічній, у т.ч. й продовольчій, кризі. Водночас при цьому крім позитивів у вигляді розширення ринків збуту можна очікувати негативних проявів, особливо для економічно слабкіших країн-учасниць інтеграційних об'єднань, за рахунок яких сильніші учасники прагнутимуть посилити власні конкурентні переваги на світовому продовольчому ринку.

Висновки з усього зазначеного для України, яка вже стала помітним учасником світової агропродовольчої системи, а в майбутньому розраховує на суттєве посилення завойованих позицій, можуть бути такими.

1. У цілому сприятливий прогноз цінової кон'юнктури на світовому продовольчому ринку, а також зростання можливостей використання такої кон'юнктури внаслідок більшої лібералізації торгівлі, дає змогу очікувати збереження потенціалу інвестиційної привабливості галузі та значення вітчизняного аграрного сектору в національних макроекономічних пропорціях. Проте це ж зумовлюватиме посилення ризиків сталості агрогосподарювання й забезпечення національної продовольчої безпеки у зв'язку з подальшим загостренням проблеми надмірної концентрації українських сільськогосподарських земель та їх можливим зосередженням в іноземних інвесторів.

Для найповнішого використання сприятливих умов торгівлі держава має активізувати всі джерела фінансування сільськогосподарського сектора, передусім, для стимулювання впровадження агроновацій, підвищення ефективності використання ресурсів, а також забезпечити координацію діяльності в рамках продуктових ланцюгів.

2. Посилення у найближчій перспективі цінової волатильності на світовому ринку рослинницької продукції, експорт якої нині є основним джерелом валютних надходжень від вивезення вітчизняної агропродовольчої продукції, визначає необхідність пошуку шляхів зниження цінових ризиків, що мож-

ливо, передусім, завдяки розвитку інфраструктури аграрного ринку, впровадження ресурсозберігаючих новацій, технологій поглибленої й безвідходної переробки сільгосппродукції, активізації кооперативного руху та ринку деривативів (ф'ючерсів, опціонів).

3. Розширення м'ясного і молочного сегментів глобального агропродовольчого ринку, а також наявність сприятливих умов для нарощування відповідних внутрішніх виробництв (насамперед, кормової бази) повинно визначити перспективний напрям розвитку вітчизняного експортного потенціалу. При цьому слід урахувувати посилення ролі Китаю як імпортера, у т.ч. найбільшого – свинини³, прогнозоване скорочення імпорту м'яса Російською Федерацією через масштабний розвиток власних виробництв, що в кінцевому підсумку призведе до втрати значення такого напрямку торгівлі для України.

Водночас очевидним є подальше нарощування експортного попиту на українські фуражні зернові.

4. В умовах посилення світових інтеграційних процесів Україна (з урахуванням її об'єктивної неспроможності реально протистояти доцентровому впливу економічно сильніших партнерів) при прийнятті рішень щодо приєднання до тих чи інших об'єднань повинна керуватися національними економічними інтересами, брати до уваги можливість їх забезпечення не лише в короткостроковій, але й у довгостроковій перспективі, а також системно оцінювати всі можливі наслідки таких процесів.

5. Очікуване збільшення попиту на біопаливо відкриває перед країною можливості нарощування експорту як відповідної сировини, так і готової продукції, для чого повинне розвиватися внутрішнє виробництво такого палива. Що буде економічно більш виправданим (експорт сировини чи палива), залежатиме від політики держави у сфері альтернативної енергетики. Нині ж можна говорити лише про те, що без надання суттєвих преференцій вітчизняне виробництво

³ Згідно з прогнозами ОЕСР-ФАО Китай стане найбільшим у світі споживачем свинини з розрахунку на душу населення і до 2022 р. випередить за цим показником ЄС.

біопалива першого покоління (етанолу й біодизеля) не є рентабельним. Тому за умови його розвитку здійснення експорту такої продукції навряд чи можна визнати доцільним. У перспективі необхідно переходити до виробництва економічніших видів біопалива другого та наступних поколінь, у т.ч. таких, що не потребують переробки харчової сировини.

6. В умовах посилення непрогнозованого впливу природних чинників на розвиток сільськогосподарського виробництва, обмеженості ресурсів навколишнього середовища, їхньої деградації, що триває, суттєво актуалізується проблема забезпечення сталого розвитку сільського господарства і сільських територій, а також зростає значення інноваційної складової агропродовольчого розвитку. Тому національні сільськогосподарські стратегії мають бути спрямовані на вирішення питань забезпечення сталого агроінноваційного розвитку, а також зниження ризиків цінової волатильності.

Вітчизняне сільське господарство на сучасному етапі демонструє доволі вражаючі досягнення: стабільне нарощування обсягів виробництва й експорту, підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, високий рівень прибутковості та рентабельності. Так, хоча індекс валової продукції сільського господарства й досі не перевищив значення 1990 року, порівняно з 2000-м він стабільно зростає. Експорт агропродовольчої продукції останніми роками забезпечує понад п'яту частину всіх зовнішньоторговельних надходжень держави (у 2009-2012 рр. в середньому 22%, а в 2013 р. – 27%). Відповідно високим є рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності (20,5% у 2012 р., у т.ч. рослинництва – 22,3 й тваринництва – 14,3%), а також суттєвою – частка підприємств, що одержують прибуток (близько 80% у 2012 р.). Зростає також ефективність використання ресурсів виробництва, зокрема, урожайність⁴ (насамперед, кукурудзи, ряду технічних культур) та продуктивність худоби.

⁴ При цьому в Україні має місце суттєва волатильність урожайності сільськогосподарських культур, яка набагато перевищує відповідні показники розвинутих країн.

Проте, незважаючи на зазначену виробничу успішність галузі, за показниками фінансового і матеріально-технічного забезпечення сільське господарство продовжує залишатися однією з найпроблемніших сфер вітчизняного господарського комплексу. Так, якщо індекс інвестицій в основний капітал у національній економіці у 2011 році відносно 1990-го знизився майже на 40%, то в сільському господарстві – на 75%. Створивши у 2012 році понад 9% ВДВ, галузь залучила лише трохи більше 19 млрд грн, або 6% загального обсягу капітальних інвестицій⁵. Пряме іноземне інвестування сільського господарства стабільно не перевищує 2% загальнонаціональних обсягів, а вартість основних засобів галузі становить менше 2% загальної їх вартості. Відповідно вкрай низькою є фондоозброєність праці. Це ж стосується й рівня заробітної плати працівників, яка на понад 30% нижча за середню по економіці країни.

Потенціал розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва, незважаючи на його тривале вичерпування, усе ж залишається достатньо суттєвим, що дає підстави прогнозувати наявність непоганих перспектив для подальшого нарощування виробництва та експорту агропродовольчої продукції. Ключовими напрямками зростання у коротко- і середньостроковій перспективі можна вважати виробництво зернових, олійних культур, м'яса. На довгострокову перспективу варто очікувати посилення значення виробництва молочної й органічної продукції.

Ресурсна база подальшого розвитку сільського господарства України характеризується:

земельними ресурсами, розораність яких сягає понад 78%, що виключає можливість їх додаткового залучення у виробництво;

трудовими ресурсами, які нині забезпечують 16,7% усієї зайнятості та за чисельністю в цілому є достатніми для підтримання виробничої діяльності, однак за рівнем кваліфікації, особливо в сільгоспідприємствах

⁵ За оцінками Української аграрної конфедерації для суттєвого нарощування вітчизняного агровиробництва потрібно 70 млрд дол. інвестицій, з яких понад 3 млрд дол. необхідно вкласти в логістичну систему держави.

з інтенсивним типом виробництва, вже відчувається їхня нестача;

фінансовими ресурсами, які хоча й зросли останніми роками в результаті збільшення рентабельності (понад 20% у 2010-2012 рр.) і прибутків сільгосп підприємств (майже втричі за той же період), проте потребують подальшого суттєвого розширення для ліквідації зазначеного вище відставання в оплаті та фондоозброєності праці в галузі.

Водночас посилюється залежність галузі, особливо її окремих підсистем, від чинників глобального середовища в контексті наведених вище тенденцій. Україна та її аграрний сектор є надзвичайно високоінтегрованими у глобальний економічний простір: останніми роками майже чверть виробленої агропродовольчої продукції вивозиться з держави, що, як зазначалося, відповідає більше, ніж п'ятій частині національного експорту, а відношення останнього до ВВП становить близько 40%. Це створює додаткові загрози вітчизняному агропродовольчому розвитку у вигляді погіршення передбачуваності обсягів валютних надходжень внаслідок зростання цінової волатильності, формування неефективної структури агровиробництва, розбалансування внутрішнього ринку через розширення експортної орієнтації виробництва і т. ін.

Вплив чинників макrorівня на функціонування галузі нині проявляється переважно через недостатність фінансових ресурсів у агровиробників, одержуваних ними як із бюджету (внаслідок зменшення у кризовий період обсягів усіх видів державної підтримки агровиробників, зниження доступності для них кредитних ресурсів), так і з власних джерел.

Доволі суттєвим чинником впливу на ситуацію на аграрному ринку є також використання державою регуляторних механізмів: квотування, заборони експорту окремих видів сільськогосподарської продукції, негласних розпоряджень про перешкоджання її вивезенню. До макрочинників належить і рівень продовольчого платоспроможного

попиту населення держави, вплив якого в Україні поки був позитивним⁶.

Сукупна дія усіх зазначених вище чинників та створені ними проблеми у розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва (основними з яких є неадекватність наявного ресурсного забезпечення існуючим потребам і високий ступінь залежності від чинників глобального й макросередовища) зумовлюють необхідність формування системного підходу до регулювання галузі, виокремлення стратегічних і тактичних цілей та завдань її розвитку, розроблення механізмів їх реалізації з урахуванням потреби адаптації до природних і ринкових викликів.

Очевидно, що успішність розв'язання зазначених проблем зумовлюватиметься ефективним поєднанням зусиль держави й агробізнесу в процесі реалізації стратегічної мети розвитку аграрного господарювання, якою має стати забезпечення національної продовольчої безпеки на засадах сталості та інноваційності. Відповідно до цього аграрна політика держави повинна бути орієнтована на підтримку таких напрямів і груп виробників, які забезпечуватимуть досягнення сталого розвитку галузі й сільських територій, що в сучасних умовах можливе лише на основі широкого впровадження агроновацій (необхідність стимулювання чого також є безперечною прерогативою держави). За забезпечення пріоритетності досягнення стратегічної мети розвитку галузі також мають бути сформовані та реалізовані цілі її середньо- і короткострокового розвитку, для чого необхідно передбачити відповідне цільове бюджетне фінансування в рамках кожного з таких етапів.

Висновки. Найактуальнішими завданнями держави у сфері регулювання агровиробництва на сучасному етапі є такі.

1. Забезпечення національної продовольчої безпеки: доступності здорового харчування за кількістю і структурою для всіх верств населення; збереження високого рівня продовольчої незалежності.

2. Сприяння нарощуванню фінансових можливостей вітчизняних виробників, зок-

⁶ За даними Держслужби статистики України у 2012 р. індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту продовольчих товарів зріс майже на 17%.

рема, через підвищення для них кредитної доступності, що є однією з вирішальних умов збільшення обсягів інвестування галузі; згладжування цінового диспаритету та збереження податкових пільг агросфері, а також формування ефективної системи інфраструктурного забезпечення ринку агропродовольчої продукції.

3. Розвиток агроінноваційної системи, насамперед, створення умов для наукового пошуку; часткове фінансування закупівлі проривних імпорتنих і розробки вітчизняних агроновацій; формування відповідної інфраструктури (передусім, інформаційної), а також системи підготовки спеціалістів галузі, здатних до адекватного сприйняття й практичної реалізації новацій.

4. Обмеження надмірної концентрації у землеволодінні та землекористуванні в контексті формування ринку купівлі-продажу сільськогосподарських земель.

5. Активізація процесу об'єднання малих і середніх агровиробників, у т.ч. у зв'язку з необхідністю виконання умов СОТ й інтенсифікацією інтеграційних процесів та ймовірним у результаті цього зниженням рівня конкурентоспроможності й доходів таких виробників.

6. Пришвидшення процесу гармонізації національних стандартів якості агропродовольчої продукції з європейськими і міжнародними задля забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

7. Забезпечення дотримання агроекологічних стандартів виробництва з метою збереження навколишнього природного середовища та природних ресурсів агровиробництва, у т.ч. запровадженням у сільгоспідприємствах агрохімічного менеджменту, введення у звітність підприємств еколого-економічних показників, здійснення суворого контролю їхніх значень, встановлення на цій підставі суб'єктів державної підтримки, запровадження масштабних штрафних санкцій за недотримання екологічних нормативів.

8. Заохочення розвитку альтернативного землеробства, локальних переробних потужностей, побічних виробництв, підвищення частки органічної продукції в агропродовольчому виробництві.

9. Відродження тваринництва, передусім м'ясного і молочного скотарства, в контексті забезпечення раціональної продовольчої дієти та збереження родючості сільськогосподарських земель.

10. Сприяння масштабному розвитку системи субсидованого агрострахування.

Окремо слід сказати про необхідність подолання корупції на всіх рівнях управління, забезпечення передбачуваності й спадкоємності державної економічної політики, що необхідно приватному капіталу для набуття впевненості у збереженні та прибутковості вкладених коштів.

Список використаних джерел

1. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк М.В. та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.
2. Власов В.І. Оцінка нерівномірності розвитку регіонів планети / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С.128-132.
3. Кваша С.М. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан і тенденції / С.М. Кваша, В.І. Власов, Н.В. Кривенко. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2013. – 82 с.
4. Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т.О. Осташко, Л.Ю. Волощенко, Г.В. Ленінова; відп. ред. д-р екон. наук, проф. В.О. Точилін; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 208 с.
5. Украина, по прогнозу экспертов ФАО и ОЭСР, увеличит экспорт пшеницы на 60% до 2021 г. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://iee.org.ua/ru/prognoz/3879/>>.
6. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2013. OECD Countries and Emerging Economies <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/monitoring-and-evaluation.htm>.
7. FAO food price index <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
8. Medium-term outlook for agricultural commodity markets: trends and emerging issues <http://www.fao.org/docrep/meeting/025/md892e.pdf>.
9. OECD-FAO Agricultural Outlook 2013 http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2013_agr_outlook-2013-en.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2014 р.

* * *